

Middeleeuwse revoluties.

Status quaestionis en kritische bemerkingen

door

J. BAERTEN

De sociale geschiedenis is „in”, ook in de mediëvistiek. Over de volksoptstanden in de middeleeuwen verschenen de jongste jaren in Frankrijk twee syntheseswerken waarvan één reeds in het Engels werd vertaald¹ terwijl van het andere vertalingen in drie talen in het vooruitzicht worden gesteld². Deze werken hebben tot doel de stand van het onderzoek op te maken en het verdere vorsingswerk te stimuleren. Het is dus nodig er zich even over te bezinnen of men de ingeslagen weg mag blijven volgen of een koerswijziging zich opdringt.

Het valt niet te ontkennen dat beide werken een evolutie in de geschiedschrijving weerspiegelen: om de sociale fenomenen te verklaren wordt minder dan vroeger een beroep gedaan op externe factoren als daar zijn oorlogen, hongersnoden en epidemies. De schijnwerpers worden nu meer op de menselijke en maatschappelijke factoren gericht. Zo hebben Mollat en Wolff er op gewezen dat de sociale problemen eerder het gevolg waren van de expansie van de 13de eeuw – de zgn. faze A – dan van de daarop volgende 14de eeuwse depressie (faze B)³. Wel ziet Fourquin hier en daar nog in de recessie of in een hongersnood een directe oorzaak van een opstand⁴, maar die gevallen vertegenwoordigen slechts een klein deel van zijn typologie.

Laatstgenoemde auteur verdient een speciale vermelding om twee redenen: hij poogde, aan de hand van hedendaagse sociologische theorieën, een interpretatie van het feitenmateriaal te geven en ontwierp een typologie waarin hij drie hoofdoorzaken van opstanden onderscheidt⁵:

- het messianisme, voornamelijk het millenarisme
- de sociale mobiliteit
- de conjunctuur.

1. Mollat, M. en Wolff, Ph., *Ongles bleus, Jacques et Giompi. Les révolutions populaires en Europe aux XIVe et XVe siècles* (1970). De Engelse vertaling dateert van 1973: *The popular revolutions of the late Middle Ages*.

2. Fourquin, G., *Les soulèvements populaires au moyen âge* (1972).

3. Mollat en Wolff, *op. cit.*, blz. 274.

4. Fourquin, G., *op. cit.*, blz. 38 en 173-174.

5. *Ibidem*, blz. 111 en vlg.

Vooreerst de algemene interpretatie.

Fourquin stelt zich vijandig op t.o.v. het marxisme – dat hij als een mythe afschildert – en zweert bij de corporatistische driestandenmaatschappij. Het ligt dan ook voor de hand dat hij de nadruk legt op de verdeeldheid van de lagere sociale geledingen en op de coalities tussen een deel van hen met de rijken. Hij wil per se aantonen dat, in strijd met Marx en Engels, de solidariteit meer vertikaal dan horizontaal werd opgebouwd.

Mollat en Wolff hebben hierop ook gewezen, maar niet met dezelfde vooringenomenheid⁶. Fourquins kennis van het marxisme beperkt zich tot een door Kanopa in het Frans opgestelde bloemlezing en strekt zich niet uit tot de hedendaagse mediëvisten van de D.D.R.

Deze laatste wijzen precies de gelijkschakeling van de opstanden in de middeleeuwse steden met de klassestrijd van de hand. Ter illustratie laten wij K. Czok van de universiteit te Leipzig aan het woord :

a. Over de Keulse geschiedenis van de 2de helft der 14de eeuw schrijft hij dat er geen „Kampf der deutschen Armut gegen das Patriziat” plaats had aangezien „immer grössere Kreise des Mittel- und Kleinbürgertums in die Bewegung einbezogen wurden”⁷.

b. Over Braunschweig: „In der bürgerlichen Geschichtsschreibung sind die Begriffe ‘Zunftkämpfe’ oder ‘Zunftrevolution’ gang und gäbe ; ... sie waren Bürgerkämpfe, an denen sich eben nicht nur Handwerker oder Zünftler beteiligten, sondern eine vielschichtige bürgerliche Opposition”⁸.

Het is overigens de marxistische school die de term *Bürgerkämpfe* heeft voorgesteld, een begrip dat in de recente West-Duitse geschiedschrijving onder de vorm van *Bürgeropposition* ingang heeft gevonden⁹. De enige betwisting aan Oost-Duitse zijde raakt de grond van de zaak niet : ze betreft de deelname aan de opstanden van marginalen – d.w.z. lieden zonder burgerrecht – en vindt dus haar oorsprong niet in enig klassenstrijddogmatisme¹⁰. Door de Duitse bibliografie te verwaarlozen valt Fourquin helemaal uit de toon ; hij interpreteert het marxisme strakker dan de marxisten

6. *Ibidem*, blz. 154 cfr. Mollat en Wolff, *op. cit.*, blz. 271.

7. Czok, K., *Die Bürgerkämpfe in Süd- und Westdeutschland im 14. Jahrhundert*, in *Esslinger Studien*, dl. 12-13, 1966/67, blz. 67.

8. Idem, *Zum Braunschweiger Aufstand 1374-1386*, in *Hansische Studien, Festschrift für Heinrich Sproemberg*, Berlijn 1961, blz. 35.

9. Cfr. b.v.b. Barth, R., *Argumentation und Selbstverständnis der Bürgeropposition in städtischen Auseinandersetzungen der Spätmittelalters* (Keulen, 1974).

10. Fritze, K., *Soziale und politische Auseinandersetzungen in wendischen Hansestädten am Ende des 14. Jahrhunderts*, in *Städtische Volksbewegungen im 14. Jahrhundert* (Berlijn 1960), blz. 154.

zelf en geeft zich geen rekenschap van de belangrijke bijdrage die de school van de D.D.R. heeft geleverd om de sociologische verscheidenheid van de opstandelingen weer te geven.

* * *

Met zijn typologie heeft Fourquin zich tot doel gesteld „de rechercher pour chaque cas d'espèce le ou les caractères dominants”¹¹. In deze dominanten zijn de sociale structuren zelf weinig vertegenwoordigd aangezien twee categorieën op drie in extra-maatschappelijke vlakken gesitueerd worden: de religieuze en de conjuncturele. De enige sociale beweegreden zou de sociale mobiliteit zijn maar dan nog beperkt tot Pareto's elite-theorie.

Op het eerste gezicht is deze classificering weinig overtuigend. Aan de grote Engelse boerenopstand van 1380 zouden én religieuze én conjuncturele factoren ten grondslag liggen: op de ene bladzijde zegt de auteur dat de „mythe de l'âge d'or” deze revolte „à lui seul” provoceerde en, op de andere, bestempelt hij de fiscale oorzaken (de poll tax) als „les plus importantes”¹².

Mollat en Wolff vestigen daarentegen de aandacht op het sociale programma van de opstandelingen, met name de afschaffing van de lijfeigenschap¹³. Deze auteurs sluiten al beter aan bij het proefschrift waarin Hugenholtz in 1949 betoogde dat de sociale status veel meer gewicht had dan de poll tax en dat de meest radicale eisen, zoals de naasting van de kerkelijke goederen, slechts door een minderheid werden geformuleerd nadat het grootste deel van de opstandelingen – gepaaid met 's konings beloften – reeds huiswaarts waren gekeerd¹⁴. Een recent werk van R. Hilton¹⁵, professor aan de universiteit te Birmingham, bevestigt dat de belasting in geen enkel geval als de enige oorzaak kan aangezien worden. Belangrijk, zelfs essentieel waren de „predisposing factors”, met name „the context of the strained social relationships”¹⁶. Deze sociale spanningen waren vooral intens in het zuidwesten, de meest geïndustrialiseerde en gecommmercialiseerde streek; daar kwam immers de zich ontwikkelende markteconomie van de boeren in botsing met de traditionele sociale structuren. Aan de poll tax tilt Hilton niet zwaar: hij beschouwt ze gewoon als een katalisator. De invloed van de conjunctuur, door Fourquin als uiterst belangrijk

11. Fourquin, G., *op. cit.*, blz. 109.

12. *Ibidem*, blz. 134-135 en blz. 183.

13. Mollat en Wolff, *op. cit.*, blz. 195, 202 en 280.

14. Hugenholtz, F. W. N., *Drie boerenopstanden uit de veertiende eeuw.* (Haarlem, 1949).

15. Hilton, R., *Bond men made free. Medieval Peasant Movements and the English Rising of 1381* (London, 1973).

16. *Ibidem*, blz. 114-115 en 118.

geprezen, minimaliseert hij, o.i. terecht, omdat hij zich de moeite getroostte om de sociale spanningen tussen grondbezitters en boeren na te gaan. Feit is dat laatstgenoemden een verbetering van hun sociale status eisten¹⁷.

Er rest ons nog de rol van de sociale ketterijen te onderzoeken. Hilton stelt zich, zonder het te weten, op dit stuk eveneens diametraal tegen Fourquins stelling op. Hij oordeelt dat John Balls uitspraken in de lijn lagen van het traditioneel, christelijk sociaal radicalisme dat zijn oorsprong vindt bij Kerkvaarders zoals Sint-Ambrosius van Milaan. Tussen 1166 en de laat veertiende eeuwse Lollarden zou Engeland van ketterijen gespaard zijn gebleven. Van millenarisme, b.v.b. vindt men er geen sporen terug. Wel stelde de clerus zich vrij kritisch op¹⁸.

Uit dit alles vloeit o.i. de conclusie voort dat de Engelse opstand een slecht voorbeeld is om een typologie vast te leggen op basis van het millenarisme en de conjunctuur. De interne sociale factoren lijken van groter belang te zijn.

Misschien hadden het millenarisme en andere ketterijen op het vasteland meer vat op de opstanden. Fourquin lijft de Taborieten-beweging in bij de zuiver religieuze¹⁹. Hilton ontkent niet dat ze door het millenarisme aangetast werd, maar hij bestempelt ze als een nationale en sociale beweging²⁰. Hij is niet de enige die zo denkt. De Oost-Duitse historici Werner en Erbstösser zijn tot gelijkaardige bevindingen gekomen. Werner toonde aan dat de *Messianische Bewegungen* op het sociale vlak slechts blijk gaven van strijdbaarheid na en onder invloed van de sociale strijd van de 14de en 15de eeuw om dan, een eeuw later, uit te monden bij Thomas Münzer²¹. Erbstösser vond hier en daar wel een voorbeeld van een ketterse getinte opstand, maar die was dan tegen de clerus en niet tegen de leidende klassen gericht²². Beide auteurs onderzochten samen of er, zoals door sommigen werd beweerd²³, een direct verband kan gelegd worden tussen de ketterijen en de stedelijke opstanden. Zij troffen geen enkele bron aan waaruit blijkt dat ketterse ideeën ter gelegenheid van die opstanden opdoken. De ketterij van de vrije geest, die bij de onderste lagen van

17. *Ibidem*, blz. 156, 235.

18. *Ibidem*, blz. 211-213, 223 en 227.

19. Fourquin, *op. cit.*, blz. 133-134.

20. Hilton, *op. cit.*, blz. 134.

21. Werner, E., *Messianische Bewegungen im Mittelalter*, in *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, 1962, blz. 622.

22. Erbstösser, M., *Sozialreligiöse Strömungen im späten Mittelalter*, (Berlijn, 1970), blz. 157.

23. Ley, H., *Studien zur Geschichte des Materialismus im Mittelalter* (Berlijn, 1957).

de bevolking zeer verbreid was, past, volgens hen, niet in het kader van de machtsstrijd die zich in de steden afspeelde. Zij zette de burgers geenszins aan om aan de macht deel te nemen ; daarom speelden haar aanhangers slechts een onbeduidende rol in de burgeroppositie ; van identiteit of zelfs van beïnvloeding kan er zeker geen sprake zijn ²⁴. Zelfs indien dit zo was, dan nog kan men niet aan de vraag ontsnappen waarom bepaalde sociaal-gerichte ketterijen precies in bepaalde periodes van sociale onlusten de kop opsteken. Welnu, op geen enkel ogenblik heeft Fourquin geopperd dat de sociale toestanden wel eens de voedingsbodem voor zulke bewegingen konden uitmaken.

Het zou weliswaar niet opgaan de mogelijkheid uit te sluiten dat religieuze beweegredenen in de middeleeuwen tot opstanden konden leiden. De antikuriale beweging in de Duitse steden bewijst het tegengestelde. Maar die beweging was gericht tegen de clerus die het opnam voor de Avignon-pausen met wie Lodewijk van Beieren een conflict had. De opstootjes in Luik, Aken, Speyer, Regensburg en Würzburg ontsproten dus noch uit ketterijen noch uit de sociale problematiek ²⁵.

Bij de studie van de conjunctuurgebondenheid der opstanden dient vooreerst gewezen op de verwarring in de terminologie. Onder conjunctuur verstaat men, in het algemeen, de opgaande en neergaande beweging van de economische toestand. Fourquin schijnt het begrip veel breder op te vatten : als samenloop van omstandigheden. Bij gebrek aan een duidelijke definitie, menen wij dat te mogen afleiden uit hetgeen hij schrijft over de invloed van de poll tax op de Engelse opstand. Naar onze mening kan een belasting bezwaarlijk voor een conjunctureel element doorgaan ; zij maakt deel uit van de sociale relaties tussen gezag en onderdanen. Steeds dient men de mogelijkheid voor ogen te houden dat de bevolking zich van beleidsfouten bewust was en de nieuwe belastingen als een uitvloeisel daarvan ging beschouwen.

Wij delen de mening van Hilton die stelt dat, tijdens de middeleeuwen, de sociale relaties op het platteland meer door conflicten dan door harmonie gekenmerkt worden. Op algemene opstanden liepen ze zelden uit omdat regionale verschillen – zowel in de economische evolutie als in de sociale status van de boeren – remmend werkten. Hoe ging het dan in 1381 in zijn werk ? Hilton

24. Erbstösser, M. en Werner, E., *Ideologische Probleme des mittelalterlichen Plebejertums. Die freigeistige Häeresie und ihre sozialen Wurzeln.* (Berlijn 1960), blz. 77.

25. Czok, K., *Zur Volksbewegungen in den deutschen Städten des 14. Jahrhunderts. Bürgerkämpfe und antikuriale Opposition,* in *Städtische Volksbewegungen im 14. Jahrhundert* (Berlijn, 1960), blz. 157-169.

ontwaart factoren van drieërlei aard : de toename van de fiscale druk over het gehele land, de conflicten over arbeid en lonen en, tenslotte, de politieke schandalen en militaire tegenslagen. De derde poll tax sloot een decennium af tijdens hetwelk de fiscale druk reeds zeer hoog was geweest. De statute of labourers, die tot doel had de arbeidersmobiliteit en de lonen af te remmen kwam des te onsympathieker over dat degenen die er profijt uit haalden ook over de overtredingen recht spraken. Bovendien betekende deze statute, door de bezittende aan de werkende klasse opgelegd, een verstoring van een voor deze laatste eerder gunstige trend inzake inkomstenverdeling²⁶. Naar de invloed van de politieke schandalen te Westminster kan men enkel gissen. Wat de weerslag van de door het leger in Frankrijk opgelopen nederlagen betreft, geeft Hilton als zijn mening te kennen dat de verhoogde belastingdruk – ervaren als het gevolg van nutteloze feodale oorlog – mensen uit verschillende sociale geledingen en met op het eerste gezicht strijdige belangen in één opstand bijeen bracht. Hij sluit evenwel uit dat het een provinciale reactie tegen het centrale gezag gold. Als argument citeert hij de lof die de kanselier, na de opstand, de kleine adel wegens trouw aan de kroon in het Parlement toezwaaide. De enkele grondbezitters uit Oost-Engeland die wel tot de opstandelingen behoorden waren hiervan vanzelfsprekend uitgesloten²⁷. Fourquin zet de participatie van leden van de hogere klassen nochtans dik in de verf als voorbeeld van een verticale solidariteit²⁸.

Van het platteland gaan wij thans over naar de steden om, meer bepaald in Duitsland, het geponeerde verband tussen conjunctuur en opstanden kritisch te onderzoeken. Philippe Dollinger heeft, in zijn merkwaardig boek over de Hanze, aangetoond dat, begin 15de eeuw, de burgers van Lübeck geenszins de verhoging van de belasting toeschreven aan de zeeroveroorlog of aan het graven van een kanaal. Als antwoord op zijn voorstel ontving de stadsraad een ganse waslijst van buitensporige uitgaven, gespendeerd aan landdagen en ambassades²⁹; er werd hem gevraagd rekenschap af te leggen over zijn financieel beleid in de afgelopen twaalf jaar en voortaan af te zien van de te kostbare territoriale politiek buiten de stad die alleen de patriciërs ten goede kwam. De Raad zelf riep de conjunctuur niet eens te zijner verdediging in : hij schoof de

26. Hilton, *op. cit.*, blz. 153-154.

27. Fourquin, *op. cit.*, blz. 38-39.

28. Dollinger, Ph., *La Hanse XIIe-XVIIe s.* (1964), blz. 172 en 353.

29. R. Barth, *op. cit.*, blz. 115-116.

verantwoordelijkheid gemakshalve op zijn voorganger af³⁰. Deze laatste had overigens reeds in de jaren tachtig van de 14de eeuw twee opstanden, geleid door de Knockenhauers (slagers), bloedig onderdrukt. En toen was er geen sprake van belastingen³¹. Dat was echter wel zo te Braunschweig in 1374 toen de Raad aan de zijde van de hertog een mislukte oorlog had gevoerd tegen de aartsbisschop van Maagdenburg en daarvoor tot de betaling van een boete werd gedwongen. Hier hoort men aan de zijde van de oppositie hetzelfde argument als te Lübeck: de ganse stad moet niet opdraaien voor de bescherming van het grondbezit van enkele patriciërs³².

In de plaats van door te dringen tot conjuncturele storingen stoten wij dus in de Hanzesteden op politieke misbruiken van de machthebbers die de kosten ervan afwentelden op hun medeburgers. Men zou een lange lijst kunnen aanleggen van klachten geformuleerd tegen de oude stadsraden i.v.m. hun financieel beleid en verkwestingen, o.m. te Keulen³³. In vele gevallen leidde dit tot de vernieuwing van de raad.

Na te hebben aangetoond dat recent onderzoek³⁴ uitwijst hoe weinig conjunctuurgebonden de opstanden in de Duitse steden waren moeten wij nog onderzoeken of de sociale mobiliteit als oorzaak van volksoptstanden kan aangezien worden in de betekenis die Fourquin er aan geeft. Bij gebrek aan tijd beperken wij ons eens te meer tot de Duitse steden, enkele verwijzingen naar andere streken, o.m. de Nederlanden, niet te na genomen.

De Franse mediëvist doet een beroep op theorieën van Pareto en Mosca om de opstanden die noch in het messianisme noch in de conjunctuur wortelen te verklaren door de circulatie der elites. De elite wordt samengesteld uit de individuen die, wegens hun natuurlijke gaven en hun werk, het grootste deel van de macht, het prestige en de rijkdom in handen hebben. Zij valt uiteen in twee groepen: een regerende en een leidende; deze laatste bestaat uit geestelijken, militairen, ondernemers en staatsambtenaren. De elites, hun ideeën en hun belangen zijn de motor en de verklaring van de geschiedenis. Troebelen kunnen ontstaan ofwel wanneer de circulatie van de elites belemmerd wordt ofwel wanneer ze te snel verloopt. Een derde geval kan zich nog voordoen: wanneer de

30. von Brandt, A., *Die Lübecker Knockenbaueraufstände von 1380/84 und ihre Voraussetzungen. Studien zur Sozialgeschichte Lübecks in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts*, in *Zeitschrift des Vereins für Lübeckische Geschichte*, dl. 39, 1959, blz. 123-202.

31. R. Barth, *op. cit.*, blz. 134.

32. *Ibidem*, blz. 330-331.

33. Cfr. R. Barth, *op. cit.* en zijn bibliografie, blz. 378 en vlg.

34. Fourquin, *op. cit.*, blz. 88 en vlg.

elite in twee groepen uiteenvalt die elkaar bestrijden ontstaat een oproer; de groep die een deel van het volk op zijn hand krijgt haalt de bovenhand³⁵. Dergelijke opstanden verschillen, volgens Fourquin, grondig van de messianistische omdat, in de beginne, slechts één of twee bevolkingslagen er bij betrokken zijn³⁶.

Buiten deze Italiaanse auteurs, die nauw verwant zijn met het fascisme, put Fourquin nog informatie bij andere sociologen: Ellul, Monnerot, Decouflé en Baechler, maar hij motiveert zijn keuze niet. Zo vernemen wij niet waarom hij de Angelsaksische sociologen van de revoluties (Brinton, Davies en Hobsbawm) naast zich neerlegt. Aan dat lijstje moet nu Gurr nog toegevoegd worden wiens boek *Why men rebel* (1971), volgens collega Blockmans³⁷, het best van alle met de aspiraties van de opstandelingen rekening houdt.

De toepassing van de theorie is al evenmin zuiver op de graat als de uitwerking van die i.v.m. de ketterse bewegingen. Fourquin verbindt de sociale mobiliteit met de zgn. conjunctuur en gewaagt dan van een „soulèvement à caractère mixte”. Als voorbeeld hiervan vermeldt hij de opstand in Kustvlaanderen: volgens hem, zouden de goeude boeren de ambitie hebben gekoesterd om deel uit te maken van de elite³⁸, maar elders schrijft hij de beweging toe aan de verhoging van de belastingen volgend op een hongersnood³⁹. In de Duitse steden poogden de ambachten zich tot een nieuwe elite te verheffen; zij slaagden daarin op sommige plaatsen des te gemakkelijker dank zij de reacties die losbraken tegen de verhoging van de belastingen⁴⁰. Kortom, Fourquin blijft aan de oppervlakte. Voor een grondige analyse van de machtsverhoudingen moet men terecht bij Duitse publicaties. Reinhard Barth synthetiseerde ze onlangs, zodat wij gemakshalve naar zijn werk verwijzen⁴¹. Uit zijn betoog over de machtsverhoudingen tussen kooplieden en handarbeiders en de door hen geformuleerde stellingen kan men belangwekkende conclusies halen al heeft hij ze niet altijd expliciet geformuleerd. De scherpste tegenstelling wordt gevormd door de handelsstad Lübeck en de industriestad Mainz waar respectievelijk de kooplieden en de handarbeiders de meerderheid behaalden (in dit laatste geval met de steun van actieve handelaars en intellectuelen). De eisenprogramma's weerspiegelen

35. *Ibidem*, blz. 143-144.

36. Blockmans, W., *Revolutionaire mechanismen in Vlaanderen van de 13de tot de 16de eeuw*, in *Tijdschrift voor sociale wetenschappen*, 1974, p. 138.

37. Fourquin, *op. cit.*, blz. 153.

38. *Ibidem*, blz. 174-75 en 171.

39. *Ibidem*, blz. 208.

40. Barth, R., *op. cit.*, blz. 342 en vlg.

41. *Ibidem*, blz. 363.

duidelijk de krachtverhoudingen. Te Lübeck worden vooral handels- en financiële belangen behartigd; enerzijds eist men maatregelen tegen de concurrentie van Nürnbergers en Lombarden, anderzijds, afgrendeling van de beroepen: handel voor kooplui en handwerk voor handarbeiders⁴². Te Mainz daarentegen komt men op voor vrije lakenhandel en geldwissel⁴³. Het verschil is aanzienlijk omdat, zoals Maschke heeft aangetoond, de opgang van de handarbeiders slechts kon verwezenlijkt worden door de toegang tot deze winstgevendende activiteiten. Niet alleen leidden deze tot fortuinvorming, zij waren ook een *conditio sine qua non* voor de uitoefening van – onbezoldigde! – administratieve en politieke mandaten⁴⁴. De democratische strekking van de burgeroppositie te Mainz wordt voorts nog onderstreept door de eis om de belastingen volgens vermogen en inkomen te heffen⁴⁵.

Tussen deze uitersten bevindt zich Keulen, waar de handarbeiders een derde van de nieuwe raad bezetten. Hun invloed is daarom groter dan te Lübeck: vrije wijnhandel en coalitierecht van de ambachten werden gevraagd, maar het zwaartepunt van het eisenprogramma in de Rijnlandse metropool lag meer op het politieke vlak, met name de grondwettelijke organisatie⁴⁶.

Gelijkaardige verhoudingen vindt men terug in de verwezenlijkingen van de „revolutionaire” regimes. Het is geen toeval dat in het meest democratische regime – in casu te Mainz – de vroegere eisen in de nieuwe reglementering werden opgenomen: o.m. mede-beheer en bescherming tegen willekeurig van bovenaf⁴⁷. Weliswaar wordt ook daar de raad als onderdrukkingsmiddel tegen de verjaagde patriciërs gebruikt, maar elders vindt men niet diezelfde waarborgen. Te Keulen worden zelfs de rechten van de burgers beknot en preventieve maatregelen genomen tegen toekomstige opstanden van individuen en ambachten⁴⁸. In Lübeck distancieerde de burgeroppositie zich van meet af aan van de radicalen en van het volk dat voor het raadhuis schreeuwde⁴⁹. Ook te Mainz werden de handarbeiders na verloop van tijd door de kooplieden op de achtergrond gedrukt⁵⁰.

42. *Ibidem*.

43. Maschke, E., *Verfassung und soziale Kräfte in der deutschen Stadt des späten Mittelalters, vornehmlich in Oberdeutschland*, in *Vierteljahrschrift für sozial und Wirtschaftsgeschichte*, dl. 46, 1959, blz. 289-349 en 433-476, voornamelijk blz. 330, 337, 433 en 437.

44. Barth, R., *op. cit.*, blz. 363.

45. *Ibidem*.

46. *Ibidem*, blz. 371-373.

47. *Ibidem*.

48. *Ibidem*, blz. 117 en 119.

49. *Ibidem*, blz. 343-344.

50. Czok, K., *Zum Braunschweiger Aufstand*, *loco. cit.*, blz. 45 en vlg.

Uit wat voorafgaat kunnen wij een dubbele conclusie trekken :

1. Er bestaat geen vast schema van elitecirculatie ; de sociale groepen dringen hun wil aan de patriciërs op naargelang van hun macht in elke stad.

2. De overwinning van de handarbeiders was van tijdelijke aard, die van de middenklasse van langere duur.

Hoe kan men dit laatste fenomeen verklaren ? Heeft Fourquin gelijk wanneer hij beweert dat de lagere bevolkingslagen de speelbal van de andere waren in hun strijd om de macht ?

Om deze vraag objectief op te lossen moet men zich eerst ontdoen van een aantal vooroordelen. Ten eerste is een duidelijke omschrijving van het begrip lagere bevolkingslagen noodzakelijk : een onderscheid tussen georganiseerde en niet georganiseerde groepen dient gemaakt, te meer daar wij op sommige plaatsen vaststellen dat zij een verschillende koers vaarden en dat het coalitierecht zelf op het spel stond. Ten tweede, moet men de gebeurtenissen niet beoordelen in functie van het uiteindelijke resultaat. Want al gebeurde het meer dat de ambachten, na de opstanden, uit het zadel werden gelicht dan omgekeerd, toch kan men ze niet louter als hulptroepen verslijten. Niet alleen omdat zij, zoals boven werd aangetoond, hun eigen politieke eisen naar voren brachten. Maar ook omdat zij het veel moeilijker hadden om het regime omver te werpen dan de tegenpartij om het in stand te houden. De leidende klassen van elke stad genoten immers, in geval van bedreiging, de steun van hun soortgenoten : de stedebonden, o.m. de Hanze, lieten zich niet onbetuigd wanneer, in de schoot van één van hun leden, de leidende groep het vuur aan de schenen werd gelegd. Czok en Dollinger geven hiervan talrijke voorbeelden. Eerstgenoemde vestigde er de aandacht op dat sedert het einde van de 13de eeuw de verdragen afgesloten tussen steden uitdrukkelijk de wederzijdse hulp tegen oproer bepaalden hetzij van bij de aanvang hetzij ter gelegenheid van de hernieuwing ervan⁵¹. De Hanze trof strenge maatregelen : uitsluiting, vervolging, boycott waren schering en inslag van zodra een regime omver werd gegooid. Zij hadden het niet slechts op steden gemunt. Ook individuen waren er het slachtoffer van : kooplieden belette men handel te drijven en arbeiders elders werk te vinden ; met dit doel voor ogen vond men in 1417 een soort werkboekje uit⁵². Men kan de houding van de Hanze begrijpen wanneer men ziet hoe vlug de opstand van Braunschweig, onmiddellijk na 1374, op de andere

51. Dollinger, Ph., *op. cit.*, blz. 170.

52. Czok, K., *op. cit.*, blz. 52.

steden oversloeg⁵³. Wat wel schijnt te wijzen op ernstige sociale spanningen : zoveel kruivaten wachtten slechts op een vonk.

Het uiteindelijke resultaat van de revolutionaire bewegingen op het maatschappelijke vlak werd ook nog beïnvloed door de organisatie van de ambachten zelf. Maschke heeft zeer duidelijk aangetoond hoezeer het onderscheid tussen ambachten, kooplieden en patriciërs vervaagde. De toenadering kwam zowel van beneden naar boven als omgekeerd tot stand. Enerzijds verriikten sommige ambachtlieden of hun afstammelingen zich met handels- en financiële operaties dermate dat ze geen handenarbeid meer hoefden uit te voeren ; zij bleven echter lid van het oorspronkelijke ambacht, dat zij dan vertegenwoordigden als raadslid, burgemeester enz... Soms waren deze nieuwe rijke ambachtsafgevaardigden zelfs tot het patriciaat toegetreten. Andersom kochten zowel patricische als niet-patricische kooplieden hun inschrijvingsrecht in één of meerdere ambachten, zodat zij het recht verwierven om de hun voorbehouden ambten uit te oefenen. Het meest krasse voorbeeld levert ons de geschiedenis van Rothenburg ; daar boden de ambachten in 1450 liefst de helft van de raadszetels aan de patriciërs aan⁵⁴. Een ander potsierlijk voorbeeld vinden wij reeds in de 14de eeuw : toen, in 1387, koning Wenceslas met de Zwabische stedenbond onderhandelde waren zelfs de steden met ambachtelijke meerderheden door patriciërs of door zeer rijke niet-patricieers vertegenwoordigd⁵⁵. Hoe kan men dergelijke evolutie verklaren ? Gewoon door het feit dat de echte ambachtlieden slechts uitzonderlijk tijd konden vrijmaken om onbetaalde functies uit te oefenen, iets wat renteniers, kooplieden en geldwisselaars minder zwaar viel. Het niet bezoldigen van de gemeentelijke ambten leidde tot absentieisme waaraan slechts een einde kon gesteld worden door het opleggen van boeten – dergelijke strafmaatregelen werden te Speyer genomen in 1432 – of door het uitkeren van zitpenningen, wat in deze stad acht jaar later werd ingevoerd⁵⁶.

Uit de Duitse documentatie blijkt dus wat collega Van Uytven hier, jaren geleden, met statistieken bewees, met name dat het plutocratische karakter van de oude democratieën der Nederlanden te wijten was aan de onbezoldigde ambten⁵⁷. Ook deze studie ontsnapte aan de aandacht van de Franse mediëvisten.

53. Maschke, E., *op. cit.*, blz. 436.

54. *Ibidem*, blz. 469.

55. *Ibidem*, blz. 439.

56. Van Uytven, R., *Plutokratie in de „oude democratieën der Nederlanden“*. *Cijfers en beschouwingen omtrent de korporatieve organisatie en de sociale structuur der gemeenten in de middeleeuwen*, in *Handelingen van de K. Zuidnederl. Maatsch. voor taal, letterkunde en geschiedenis*, dl. 16, 1962, blz. 373-409.

57. Maschke, *op. cit.*, blz. 305.

Tot slot moeten wij nog vermelden dat, indien de belangen van de leidende klassen gevrijwaard bleven, de strijd voor een meer democratische organisatie voortgezet werd. Van een leien dakje liep dat niet altijd. De burgemeester van Rothenburg die een poging deed om de ambachtelijke organisatie te democratiseren schoot er zijn ambt bij in⁵⁸. De meeste conflicten ontstonden in de loop van de 15de eeuw omdat niet vertegenwoordigde ambachten hun intrede in de raad poogden af te dwingen⁵⁹. T.o.v. een dergelijke wisselende machtsstrijd lijkt de elitetheorie ons erg kunstmatig. Waarom streefden de Lübeckse slagers, bij voorbeeld, naar mede-beheer? Het antwoord ligt ondubbelzinnig besloten in de documenten die over hun opstanden bewaard zijn: omdat zij werden uitgebuit en willekeurig behandeld door het patricische stadsbestuur; niet om zich op een hogere trap van de sociale ladder te verheffen.

* * *

In onze algemene conclusie kunnen wij niet anders dan ons negatief opstellen t.o.v. de typologie ontworpen door Fourquin. Hij besteedde te weinig aandacht aan de sociale verhoudingen en de politieke structuren van de middeleeuwen en hij baseerde zich teveel op de ideeëngeschiedenis. Bij Thomas van Aquino ontdekt men echter de realiteit niet, wel in de stadschronieken, -rekeningen en -keuren. De hedendaagse sociologie kan de historicus modellen leveren, doch eenzijdig en onverantwoord gekozen en opgevuld met beperkte gegevens, leiden ze tot valse gevolgtrekkingen.

Bij het begin van dit artikel stelden wij de vraag of het onderzoek op de ingeslagen weg kan voortgezet worden. Wij menen hierop een tweevoudige antwoord te moeten geven. Ja, voor wat de analyse van de Duitse en de Engelse school betreft; neen voor wat de Franse syntheses aangaat. Onontbeerlijk lijkt ons het opmaken van een volledige inventaris van de revolutionaire bewegingen tijdens de middeleeuwen alvorens er een typologie uit af te leiden. Het ziet er naar uit dat in de toekomstige typologie de sociale structuren een nog belangrijker plaats zullen bekleden dan die welke ze in de huidige reeds verwierven.

58. *Ibidem*, blz. 303 en 466.

59. Hoofdzakelijk beperkt tot een kritisch onderzoek van de typologie van Fourquin kon in dit artikel de vraag van het al of niet bestaan van middeleeuwse „revoluties”, negatief beantwoord door deze auteur, niet behandeld worden. Wij zijn van plan dit probleem later eveneens onder de loupe te nemen. Een begin van discussie vindt men in het referaat dat wij hielden te Calais voor de Groupement des Jeunes historiens du Calaisis (september 1974), maar dat nog steeds niet verschenen is: „Histoire et Sociologie. Les soulèvements populaires aux XIIIe et XIVE siècles dans l'historiographie française”.